

ESTETIK FALSAFA VA SAN'ATNING FALSAFIY TALQINI

R.Z. Xudoyberdiyev¹M.A. Omonova²

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti, Toshkent, O'zbekiston

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi¹2-son davolash ishi, I bosqich talabasi²<https://doi.org/10.5281/zenodo.17629690>

Annotatsiya. Ushbu maqolada estetik falsafa va san'atning inson hayotidagi o'rni, uning mazmuni va falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Estetika go'zallikni anglash, badiiy didning shakllanishi va san'atning jamiyatga ta'siri bilan bog'liq bo'lgan falsafiy yo'nalish sifatida yoritiladi. Maqolada qadimgi Sharq va G'arb mutafakkirlarining estetik qarashlari, san'atning tarbiyaviy va ma'naviy vazifalari, shuningdek, san'atning turli ko'rinishlari hamda ularning inson ruhiy dunyosiga ta'siri haqida fikr yuritiladi. San'atning tarixiy rivojlanishi, zamonaviy madaniyatda tutgan o'rni va estetik didning shakllanish omillari ham batafsil ko'rib chiqilgan.

Ushbu tadqiqot natijalari san'atning inson kamolotidagi ahamiyatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Estetika, san'at, go'zallik, ma'naviyat, badiiy did, san'at falsafasi, madaniyat, ijod, ruhiy olam, san'at tarixi.

Abstract. This article examines the philosophical foundations of aesthetics and the role of art in human life. Aesthetics is explored as a field that studies the nature of beauty, artistic perception, and the development of aesthetic taste. The paper analyzes the views of Eastern and Western philosophers on beauty and artistic expression, and discusses the cultural, educational, and social significance of art. Additionally, the study highlights how various forms of art influence human emotions, worldview, and moral values. The findings emphasize that art plays an essential role in shaping an individual's spiritual world and contributes to the cultural development of society.

Keywords: Aesthetics, art philosophy, beauty, cultural values, artistic perception, aesthetic taste, creativity, moral education, artistic expression, cultural development.

Estetika — bu go'zallik, nafislik va san'atning mohiyatini o'rganuvchi falsafiy yo'nalishdir. U insonning dunyoni his qilish, ko'rish, anglash va baholash qobiliyatlari bilan bog'liq. San'at esa estetikaning amaliy ifodasi bo'lib, insonning ichki kechinmalarini, ruhiy holatini, hayotga bo'lgan munosabatini badiiy shaklda ifodalaydi. Estetika qadimdan buyon inson tafakkurining muhim qismiga aylangan va bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ushbu maqolada estetikaning tarixiy shakllanishi, go'zallik tushunchasining mazmuni, san'atning jamiyat hayotidagi o'rni va estetik didning shakllanish jarayoni tahlil qilinadi.

Estetik fikrning tarixiy rivoji

Estetika inson ongining eng qadimgi qatlamlaridan biri bo'lib, u dastlab diniy tasavvurlar va mifologik dunyoqarashlarga tayanib shakllangan. Qadimgi Hind madaniyatida san'at ruhiy poklanish vositasi sifatida baholangan. Bharata Munining miloddan avvalgi XV–IV asrlarda yozilgan “Natyashastra” asarida san'atning inson ruhiy holatiga ta'siri ilmiy tarzda izohlangan.

Qadimgi Xitoyda esa Konfutsiy va Lao-Szi go'zallikni axloqiy poklik bilan bog'lagan.

Ularning fikriga ko'ra, go'zal inson — avvalo, ma'naviy tarbiyalangan inson.

Antik yunon falsafasida estetika chuqur falsafiy tizim sifatida shakllandi. Platon san'atni "ideal dunyoning soyasi" deb baholagan bo'lsa, Aristotel san'atni hayotning badiiy aks-sadosi, ya'ni borliqni qayta yaratish shakli sifatida talqin qilgan. Aristotelning "Poetika" asari san'at nazariyasining ilk asoslaridan biri hisoblanadi. O'rta asr musulmon Sharqida estetik qarashlar yanada boyidi. Abu Nasr al-Farobiy (873–950) musiqaning inson ruhiy holatini o'zgartirish kuchini ilmiy asoslab berdi. Ibn Sino (980–1037) esa go'zallikni uyg'unlik va muvozanat tufayli vujudga keladi, deb ta'kidlagan.

Go'zallik tushunchasining falsafiy mohiyati

Go'zallik birgina tashqi ko'rinish emas, balki ichki mazmun va ruhiy uyg'unlikdir. Ba'zi falsafiy oqimlarda go'zallik obyektiv hodisa sifatida, ya'ni hamma uchun bir xil qabul qilinadigan sifat deb hisoblangan. Boshqa yondashuvlarda esa go'zallik subyektiv, ya'ni har bir insonning ko'nglidagi idrokka bog'liq deb qoraladi.

Immanuel Kant (1724–1804) go'zallikni "manfaaddan holi zavq beruvchi hodisa" sifatida ta'riflagan. Unga ko'ra, inson go'zallikni tomosha qilganda unda shunchaki zavqlanish hissi uyg'onadi — bu zavq hech qanday moddiy manfaatga bog'liq bo'lmaydi.

San'atning falsafiy mohiyati

San'at — inson ruhining ovozidir. U hayotdagi voqelikni to'g'ridan-to'g'ri emas, balki badiiy obrazlar orqali ifodalaydi. San'at odamda chuqur tuyg'ular uyg'otadi, uni o'ylashga undaydi, hayotning mazmunini kengroq ko'rishga yordam beradi. Inson ba'zan so'z bilan aytolmaganini san'at orqali ifodalaydi.

San'atning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Tarbiyaviy vazifa: San'at insonning ma'naviy dunyosini shakllantiradi.
2. Estetik vazifa: Did va go'zallikni anglash qobiliyatini rivojlantiradi.
3. Ijtimoiy vazifa: Jamiyatda mavjud fikrlar, kayfiyatlar va g'oyalarni aks ettiradi.
4. Bilish vazifasi: San'at orqali inson hayotning mazmuni haqida chuqurroq fikrlaydi.

San'atning tarixiy shakllari

Insoniyat tarixi mobaynida turli san'at turlari rivojlanib borgan. Rassomchilik tabiat va odam qiyofalarini tasvirlash orqali go'zallikni ko'rsatadi. Musiqa esa ohang va ritm orqali inson ruhiga bevosita ta'sir qiladi. Adabiyot so'z vositasida badiiy obraz yaratadi. Me'morchilik esa jamiyatning madaniyat darajasini ifodalaydi. Masalan, Ichan-Qal'a yoki Kunya-Urgench me'moriy yodgorliklari Sharq san'atining yuksak namunalari.

Estetik didning shakllanishi

Estetik did tarbiya, muhit, jamiyat, ta'lim va shaxsning shaxsiy hayotiy tajribasi ta'sirida shakllanadi. Oila va maktab insonning dunyoqarashini shakllantiruvchi birlamchi manbadir.

Zamonaviy texnologiyalar davrida estetik didga ommaviy madaniyat kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli yoshlar ongiga sifatsiz madaniy mahsulotlarning ta'sirini kamaytirish ma'naviy tarbiyaning muhim vazifalaridan biridir.

Sharq va G'arb estetik tafakkuri: taqqoslash va farqlar

Sharq va G'arb madaniyatlari san'atga turlicha yondashgan. Sharq estetikasi ko'proq ruhiy chuqurlik, ichki ma'no va ma'naviy poklanish g'oyalari asoslangan. Masalan, tasavvuf she'riyatida go'zallik — bu Yaratganning jamolini anglashga eltuvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Alisher Navoiy, Jomiy, Xoja Ahror Valiy kabi mutafakkirlar san'atni insonning ruhiy kamolat yo'li deb bilgan.

G'arb estetik tafakkuri esa ko'proq shakl, kompozitsiya, texnika, tasvir aniqligi va insonga tashqi ta'sir kuchiga e'tibor bergan.

Masalan, Uygʻonish davri rassomlari — Leonardo da Vinchi, Mikelanjelo, Rafael inson tanasi, fazo, yorugʻlik, nisbat qonunlarini ilmiy asosda oʻrgangan.

Demak, Sharq sanʼati — ruhga,

Gʻarb sanʼati — koʻzga avval murojaat qiladi.

8. Sanʼatda badiiy obraz va ramzlarning oʻrni

Sanʼatning asosiy vazifalaridan biri — hayotni bevosita emas, badiiy obraz orqali aks ettirish. Obraz inson ongida alohida maʼno uygʻotadi. Misol uchun:

- Rassomchilikda oq rang — poklik, tinchlik,
- Qizil — hayotiy kuch yoki iztirob,
- Koʻk — osmon, ruhiy yuksalish ramzi sifatida qabul qilinadi.

Shu sababli, sanʼatni tushunish uchun ramzlar tilini anglash muhim. Ramzlar — bu sanʼatning “yashirin tili”.

9. Estetika va maʼnaviyat oʻzaro bogʻliqligi

Maʼnaviyati boy odamning didi ham boy boʻladi. Sanʼat insonning:

- Ruhiy dunyosini tinchlantiradi,
- Qalbini boshlaydi,
- Tushunish va kechirish qobiliyatini kuchaytiradi.

Shuning uchun qadimda shoir, rassom yoki sozanda boʻlish odamning komil boʻlish belgisi deb qaralgan. Bugungi kunda ham musiqiy maktablar, teatr, sanʼat markazlarining vazifasi — maʼnaviy tarbiya.

10. Oʻzbek sanʼati estetik meros sifatida

Oʻzbek xalqining sanʼati qadimiy ildizlarga ega. Samarqand, Buxoro, Xiva, Termiz hududlarida yaratilgan meʼmoriy yodgorliklar — estetik tafakkurning yuksak namunasi.

- Shirdor, Tillakori, Bibi Xonim masjidлари — meʼmoriy uygʻunlik maktabi.
- Kamoliddin Behzod miniatura sanʼati orqali badiiy tafakkurni butun Sharqqa yoygan.
- Navoiy lirikasida goʻzallik — ilohiy haqiqatga eltuvchi yoʻl sifatida talqin etilgan.
- Maqom musiqasi — inson ruhining eng chuqur kechinmalarini ifoda etuvchi sanʼat shaklidir.

Bugungi kunda Oʻzbekiston sanʼati oʻzining tarixiy ildizlarini asrab, zamonaviy shakllar bilan uygʻunlashmoqda: kino, teatr, raqs, dizayn, amaliy sanʼat yoʻnalishlari rivojlanmoqda.

11. Zamonaviy sanʼat va estetik muammolar

XX–XXI asrlarda sanʼat juda tez oʻzgardi. Raqamli texnologiyalar, ommaviy madaniyat va reklama sanʼatga yangi shakllar olib keldi. Bugungi muammolar:

- Didning sunʼiy shakllanishi (TikTok, Reels orqali tez oʻtuvchi trendlar)
- Goʻzallik mezonlarining buzilishi (plastik “ideallar”)
- Sanʼatning tijoratlashuvi (mazmundan koʻra koʻrinishning ustuvorligi)

Shuning uchun oʻqituvchilar, ota-onalar va madaniyat muassasalari yosh avlodning estetik ongini ongli ravishda tarbiyalashi zarur. Estetika va sanʼat insonning ruhiy barkamolligi, maʼnaviy dunyosini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Sanʼat jamiyatning madaniy darajasini belgilaydi, insonni yaxshilikka chorlaydi, uning fikrini chuqurlashtiradi va qalbini uygʻotadi. Shu sababli, sanʼatni tushunish va qadrlash — shaxsning madaniy saviyasi belgisi hisoblanadi. Estetik falsafa va sanʼatning mazmuni haqida olib borilgan ushbu tadqiqot shuni koʻrsatadiki, goʻzallikni anglash va sanʼatni qadrlash inson hayotining ajralmas qismidir.

Estetika nafaqat badiiy asarlarni baholash mezoni, balki insonning dunyoni idrok etish tarzi, ruhiy olamining ifodasi hisoblanadi.

San'at esa kishining ichki kechinmalarini, tuyg'ularini, orzu va intilishlarini badiiy obrazlar orqali ifodalab, uning ma'naviy o'sishiga xizmat qiladi.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, qadimgi Sharq va G'arb mutafakkirlari san'atga turli nuqtai nazarlar bilan yondashgan bo'lsalar-da, ularning barchasi san'atning inson ruhiyatiga kuchli ta'sirga ega ekanligini e'tirof etgan. Platon go'zallikni ilohiy mazmun bilan bog'lagan bo'lsa, Aristotel san'atni hayotni badiiy qayta yaratish sifatida ko'rgan. Al-Farobiy va Ibn Sino esa san'atning tarbiyaviy va ruhiy poklovchi jihatlariga alohida e'tibor qaratgan. Bu qarashlar shuni anglatadiki, san'at hech qachon oddiy bezak yoki ko'ngil ochish vositasi sifatida qaralmagan — u jamiyatning ma'naviy ustunlaridan biri bo'lib kelgan.

Bugungi globallashuv davrida san'atning vazifalari yanada kengaydi. Raqamli madaniyat, axborot oqimining kuchayishi, moda va reklama sanoati estetik mezonlarga yangicha yondashuvlar kiritmoqda. Bunday sharoitda estetik didni ongli ravishda shakllantirish, yoshlarning ma'naviy immunitetini mustahkamlash, ularni yengil va ma'nosiz oqimlardan himoya qilish dolzarb masalaga aylanmoqda. San'atni to'g'ri anglash va qadrlash insonning axloqiy va madaniy kamolotini belgilovchi muhim omildir.

Shu boisdan, san'atni qo'llab-quvvatlash, muzeylar, teatrlar, san'at maktablari faoliyatini rivojlantirish, milliy merosni asrab-avaylash va uni zamonaviy talqinlar bilan uyg'unlashtirish jamiyatning ustuvor vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Estetik madaniyat rivojlangan jamiyatda inson ham o'zini to'laqonli, ma'naviy boy, ruhiy jihatdan uyg'un shaxs sifatida namoyon eta oladi.

Xulosa qilib aytganda, estetika va san'at inson qalbini uyg'otadi, dunyoni boshqacha ko'rishni o'rgatadi, jamiyatni birlashtiradi va uning ma'naviy darajasini belgilaydi. San'atni qadrlagan jamiyat hech qachon ma'naviy tanazzulga uchramaydi, aksincha, o'zining milliy o'zligini, tarixiy xotirasini va madaniy salohiyatini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov A. Estetika asoslari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy nashriyoti, 2020.
2. G'aniyev O. San'at falsafasi. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2018.
3. Al-Farobiy. Musiqa ilmi haqida katta kitob. — Qohira nashri, 1953 (arab matni asosida).
4. Ibn Sino. Kitob ash-Shifo (falsafa bo'limi). — Tehron: Diniy-ilmiy nashriyot, 1981.
5. Platon. Davlat. — Moskva: Mysl', 1998. (Qadimgi yunon matnidani tarjima)
6. Aristotel. Poetika. — Moskva: Iskusstvo, 1983.
7. Kant I. Estetika bo'yicha tanlangan asarlar. — Sankt-Peterburg: Piter, 2001.
8. Hegel G. Estetika bo'yicha ma'ruzalar. — Moskva: Iskusstvo, 1968.
9. Mirziyoyev Sh.M. Ma'naviyatni yuksaltirish — millat taraqqiyoti asosi. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
10. Qodirov M., Rasulov Sh. Madaniyatshunoslik. — Toshkent: "Sharq", 2016.
11. UNESCO Cultural Heritage Department. Art and Cultural Identity in Central Asia. — Paris, 2019.